

МОДЕЛИ НА ПРИЛОЖЕНИЕ НА АНТИЧНИТЕ ЕПИСТОЛОГРАФСКИ КОРПУСИ В ПРЕПОДАВАНЕТО НА ЛАТИНСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Елия Маринова

Традиционният модел на преподаване на латински език във висшите училища в България се опира на негласно приет канон на задължителните автори и произведения, разпределени в четирите години на основната бакалавърска програма. Логиката на това разпределение е хронологична – от “златния” нормативен език на Цезар и Цицерон през първата година на следването, през Августовата епоха, която е фокус на обучението, до “Анали” на Тацит като последен пробен камък за изградените умения на студента да се справя с разбирането и интерпретацията на латински текст. Тази схема скрито възпроизвежда концепцията на романтиците за “златен” и “сребърен” латински език, и ако се прилага без коментар, може да създаде у студентите представата за латинския език като за линейна деградация, а не като за норма и вариации на нормата, и не на последно място да формира у тях лошия вкус към метафорично вместо терминологично мислене за езиковите явления.

Хронологичният принцип често отстъпва и на степенуване “по трудност”, което неизбежно въвлича в себе си част от субективните нагласи и опит на преподавателя (с кои автори се е занимавал по-интензивно) и създава невярна обща картина на езиковата реалност поради самия факт, че представя динамиката на езика като проекция на литературната периодизация. Проблематично е самото понятие за “труднодостъпен” и “четивен” текст – в действителност отгръщането на всяка следваща антична творба изисква контекстуализиране в несравнимо по-висока степен от който и да е съвременен текст. Читателят, привикнал към ритмиката на Цицероновите периоди и богатия му слог, първоначално би срещнал трудности с паратактичния синтаксис и сугестивното повторение у Сенека. Подобна субординация по критерий “трудност” се наблюдава и в подреждането по жанрове – езикът на трудната драма се изучава в последния курс или в избираеми модули,

ораторската проза (речите на Цицерон) се четат от начинаещи, а философските му трактати – от магистранти, “модерните” Катул и Овидий се четат преди по-далечните на светоусещането ни Хораций и Вергилий. В тази подредба има затвърдена от традицията логика, но това не означава, че речите против Верес са по-малко проблематичен текст от “Тускулански беседи”, нито пък че Овидий е по-достъпен автор от Вергилий (независимо от понякога несъзнателно насажданите клишета). В резултат, в края на обучението си студентът е изчел определен брой “проби” текст, но не е подготвен да осъзнае и да направи самостоятелно връзката между езикова норма, език на жанра и авторов стил.

Така описаният модел, според който авторите имат фиксирано място в учебната програма, е предпочитан в голяма част от класическите институти в Европа. Другата система, практикувана главно в Северна Европа, позволява на студента да избере сам акцентите и донякъде последователността на авторите в следването си. Тук също е налице степенуване “по трудност” в разграничаването между езикови упражнения, тоест затвърждаване на граматиката и елементарен превод, следващо ниво на семинарна работа, отредено за занимания със стилистика и максимално овладяване на двупосочния превод и семинари, на които се четат различни за всяка отделна година автори и произведения. Съвкупността от трите – но с използването на различна методика – трябва да съдейства за обработването на езикови навици у студента.

Дисциплината “Латински език и автори” у нас, както предполага името ѝ, дублира в голяма степен съдържанието и методиката на часовете по римска литература. Но в тези часове следва да се изградят други умения, и ако “езикът” в часовете по латински език се ограничава до еднообразното четене на предварително подготвен *pensum*, това води не само до интровертиране на предмета, но и до пренасянето на подобна консумативна нагласа в другите учебни дисциплини. Тук вероятно ще възникне възражението, че студентите в така наречените нови филологии имат предимството да изучават живия език ситуационно и контекстово. Студентите в “Класическа филология”, напротив, отвоюват с всеки нов автор и жанр “къс латински” от огромната неусвоена територия на езика. Като оставим настрана феномена на международните летни школи по “говорим латински”, с какви други дидактични модели може да бъде компенсирана тази липса на цялостност и да се разнообрази препода-

ването на езика? По този въпрос могат да се направят предложения за нови методики с използването на електронни ресурси, но и да използва “добре забравеното старо”. Ето някои такива практики: в часовете липсват упражнения, насочени към формирането на читателски навици, например упражнения върху словоредата, не се отделя внимание на ритмиката на прозата, не се чете тексткритическият апарат, ако изобщо се ползват критически издания, не се възлагат справки в коментари, (при все че античните коментари се занимават именно с езика и стила). Парадоксално е, че запазеното от “De lingua Latina” на Варон Реатински, изданието на античните граматични на Хайнрих Кайл, изданията на античните лексикографски пособия остават изцяло извън ползването на изучаващите латински език. Липсват методики, които да експлоатират в достатъчна степен връзката с комплекса от натрупани вече от студента знания по история, култура и литература. В голяма степен тези наблюдения се отнасят и до изпита, който следва да включи елементи на оценка на общия прогрес на студента в овладяването на езика, а не само добросъвестното разучаване на избран откъс текст.

Особено неясен е статусът на историографската проза и на епистографията в тази йерархия и съответно в структурираната по този начин учебна програма. Истината е, че епистографията се представя особено непълно, понеже 90% от запазените епистографски корпуси (в това число на християнски автори) датират от IV век и началото на V век, а в представите на дипломирания студент историята на античното писмо свързва с Плиний Млади. Същевременно епистоларните корпуси на гръко-римската античност са особено богат ресурс за извличането на по-гъвкави и активни модели на преподаване на езика. Това е така поради факта, че съществуват толкова категории писма, колкото типови ситуации възникват в човешкото общуване. Епистографията има преимуществото да представя границата между живота и литературата, между писаната и говоримата реч. От една страна, тя е мимична – служи си с общоупотребимите форми на езика във всекидневния живот, от друга страна принадлежи към литературната традиция. Така запознанството с античната епистоларна практика би привлякло вниманието на студента към тези допълнителни комуникативни функции на текста, произтичащи от това, че темата е представена във формат “писмо”.

Тук предлагам няколко идеи за използването на по-цялостно запазените епистографски корпуси на латински език в трудния процес на

нена към античния епос от Пиер Кандидо Дечембрио и Мафеи Веджо. На писмото не му липсва свежест – част от инверсията е пренасянето на романизирания топос за съпружеската вярност от *pia Penelope* към *pious Ulysses*.

Спорът за датировката на писмото обаче до неотдавна се връщаше към поддържаната близо четири столетия теза, че писмото все пак е антично и е представително за посредствената поетическа продукция, каквато обикновено забравяме, че е съществувала и през античността. Дискусията със студентите трябва да даде глас и на тази аргументация, но последвана от поставянето на две задачи: 1) да направят справка дали в антични свидетелства се споменава за съществуването на поетически “отговори”, адресирани до Овидиевите героини; 2) да вземат изданието на *Heroides* и да се опитат да открият и анализират точните аналогии между двата текста.

1) Първата справка бързо ще ни доведе до отговор, тъй като не друг, а самият Овидий споменава в *Amores*, 2, 18, 27–34 и в *Epistulae ex Ponto*, 4, 16, 13–16, че приятелят му Авъл Сабин (*Aulus Sabinus*) написал отговори на шест от писмата в *Heroides*, в това число писмо-отговор на Одисей до Пенелопа. Овидий, обаче, не цитира творбите на Сабин и следователно, свидетелството му само косвено потвърждава възможността текстът да е античен.

2) Тъй като Овидиевото писмо на Пенелопа до Одисей не е прекалено обемно (116 стиха), то бързо ще даде паралели между двата текста на следните места: v. 2 *Penelope chartis verba notata piis* / Ov., 62 *traditur huic digitis charta notata meis*; v. 5 *Arguis ut lentum* u v. 11 *Nil tibi rescribam curas properemque venire* / Ov., 1–2 *Haec tua Penelope lento tibi mittit, Ulixē / nil mihi rescribas attinet: ipse veni!*; v. 9 *Sed thalamis nec velle tuis, nec posse carere* / Ov., 18 *flebam successu posse carere dolos*; v. 13–14 *Non me Troia tenet Graiis odiosa puellis, iam cinis, et tantum flebile Troia solum.* / Ov., 3–4 *Troia iacet certe, Danais invisā puellis; vix Priamus tanti totaque Troia fuit.*

Езиковата употреба на пръв поглед съответства на стила на Августовата поезия. Макар стихът да е тронав, формално са налични някои специфики на метриката от тази епоха като вътрешните рими в пентаметъра и избягването на хиатус. При все това, студентите забелязват изкуственото звучене на *arguis (me) ut lentum*, ако и да открият в речника,

че тази употреба на *arguo* с *ut* и двоен акузатив е допустима; или неудачното премоделиране на Овидиевия стих *nil mihi rescribas attinet* в *nil tibi rescribam curas*, за да не коментираме словосъчетанието *piis chartis* – аналог на *piis votis*. Противно на съществуващото очакване, автентичният античен текст се различава от пост-класическата си имитация по своята яснота и това е, което преди всичко би трябвало да води интуицията на читателя.

След като студентите стигнат до тези резултати сами, може да им се даде последното указание от ключа. Писмото, от което е изваден горният откъс, се появява за пръв път в изданието на Овидиевите *Heroides* от 1477 г. в Парма, в което са добавени три “отговора” на Авъл Сабин, (*Auli Sabini poetae epistolae tres ad Ovidianas epistolae responsoriae*), придружени от следната бележка: *A. Sabinus, eques Romanus celeberrimus vatesque, Nasonis temporibus floruit. Qui has omnes responsiones et alias edidit, quae non reperiuntur*. Впоследствие отговорите, приписани на Сабин, са включвани във всяко следващо издание на “Героини” чак до началото на XIX век. През XVI век, като част от активната рецепция на античността са писани и други писма до Овидиевите героини, но никога отговори на писма 1, 2 и 5, тъй като се считало за безсмислено да повтарят стореното вече от съвременник на поета. Удивително е, че толкова малко измежду авторитетните издатели и коментатори са проявявали съмнение относно автентичността на писмата – Алдо Мануцио от самото начало отхвърля приписването им авторство заради бедния език и очевидно не-латинската трактовка на темата. Днес знаем, че в действителност и трите писма са изкусна фалшификация, или по-скоро учена игра на италианския хуманист Анджело Сабино (*Angelus de Curibus Sabinis*), който приема името на съвременника на Овидий и неговата *persona*, за да изчерпи докрай възможностите на отворения епистоларен модел, създаден от Овидий.

В. Идентификация на епоха, автор, произведение, стил.

Това упражнение би донесло най-голяма полза на изучаващите латински език и литература, доколкото разчита на едновременното активизиране на наблюдателност, логика и солидна езикова и обща ерудиция в класическата област. За разлика от държавния изпит, на който се очаква разпознаването на четен и интерпретиран през годините текст,

тук се тества степента на усвояване на читателските техники, които използваме върху античен текст и систематичността на знанията по класическа античност. Ето един възможен вариант на този тест:

Идентифицирайте столетието, автора, адресата (по възможност корпуса, към който принадлежи цитираното писмо)! Какъв е поводът за написването на писмото?

Mi [...] *consul amplissime*.

Manus do: Vicisti. Tu plane omnis, qui umquam amatores fuerunt, vicisti amando. Cape coronam, atque etiam praeco pronuntiet palam pro tuo tribunali victoriam istam tuam: Μ. Κορνήλιος [...] ὕπατος νικᾷ, στεφανοῦται τὸν ἀγῶνα τῶν μεγάλων φιλοτησίων. At ego quamquam superatus tamen nihil de mea prothymia decessero aut defecero. Igitur tu quidem me magis amabis, quam ullus hominum ullum hominem amat; ego vero te, qui minorem vim in amando possideo, magis amabo, quam ullus hominum te amat, magis denique, quam tu temet ipsum amas. Jam mihi cum Gratia certamen erit, quam timeo, ut superare possim. Nam illius quidem, ut Plautus ait, “amoris imber grandibus guttis non vestem modo permanavit sed in medullam ultrofluit”.

Quas tu litteras te ad me existimas scripsisse! Ausim dicere, quae me genuit atque aluit, nihil umquam tam jucundum tamque mellitum eam ad me scripsisse. Neque hoc fit facundia aut eloquentia: Alioqui non modo mater mea, sed omnes, qui spirant, quod faciunt, confestim tibi cesserint. Sed istae litterae ad me tuae neque disertae neque doctae, tanta benignitate scatentes, tanta adfectione abundantes, tanto amore lucentes, non satis proloqui possum, ut animum meum gaudio in altum sustulerint, desiderio flagrantissimo incitaverint, postremo, quod ait Naevius, “animum amore capitali conpleverint”.

Ключ: Езикът и стилът на писмото, *novella elocutio*, трябва да насочат студента към първата половина на II век. Цитираният откъс е от писмото на бъдещия император Марк Аврелий в отговор на ласкателно предходно писмо на учителя му, известния архаист Марк Корнелий Фронтон (*M. Frontonis epistularum ad M. Caesarem et invicem liber II*, 5). В оригиналния текст името на Фронтон се споменава директно в обръщението и в леко ироничното поздравление на М. Аврелий по повод “победата” на Фронтон в измисленото състезание по засвидетелстване на обич и привързаност Φιλοτισια. Обръщението *Mi ...consul amplissime*, цитатите от Плавт и Гней Невий, наситеността с гречизми и цели изречения на гръцки би трябвало да подскажат на читателя какъв ранг заема авторът на писмото и какви са вкусовете на неговия адресат и литера-

турните тенденции на времето. Традиционно единствените владетелски писма, с които студентите бегло се запознават, са лаконичните отговори на император Траян до Плиний Млади в X книга на кореспонденцията на последния. Избраният пример – а същото може да се постигне например с писма на Август, цитирани от Светоний – цели да пробуди интереса към индивидуалността на принцепса, отразена в епистолярния му стил. Студентите могат да проследят трансформациите в топоса *amicitia*, който в късноантичните епистолярни корпуси ще задава тона на все повече формални вариации на филофронетичното писмо. Изхождайки от обръщението към адресата, *Mi [...] consul amplissime*, студентът може да продължи с датирането на писмото с *terminus post quem* 143 г., когато Фронтон е *consul suffectus*. Предмет на писмото (по-точно на серия писма, както би показала бърза справка в изданието) и на нелишените от лека ирония игрословици е хвалебствената реч, която Фронтон наскоро държал пред сената в чест на осиновителя на младия Марк, император Адриан. Намеците за съдържанието ѝ биха подтикнали студента да се опита да научи повече за изгубените речи на признатия за пръв оратор на времето си Фронтон, използвайки именно податките в кореспонденцията му.

Както се вижда, тук не предлагаме нищо, което да не е предмет на часовете по латински език и литература, но пътят, който трябва да измине студентът, е от непознатото към познатото – от кратък текст, върху който той следва да изпробва уменията си да наблюдава с точно око, да активизира пасивно усвоеното знание – към синтеза на наблюдения и латентни знания в една аргументирана идентификация на неизвестния текст.

В този тип упражнения, разбира се, могат да се включат и ред други чисто едиционни проблеми на античните епистографски корпуси, например включването в обща книга на писма и отговори, което (както в *Ad familiares* и *Ad Brutum* на Цицерон и както в споменатата X книга на писмата на Плиний Млади) по-скоро говори затова, че авторът не ги е подготвял за публикация.

С. Упражнение по реконструкция на реалия, събитие или портрет на личност.

Прочитът на повечето епистографски корпуси неизбежно предполага задълбочена работа с просопографски пособия. Студентите днес рядко посягат към “Realencyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft” или към специализираните просопографски справочници като “The Prosopography of the Later Roman Empire” на J. R. Martindale. Упражнението, което предлагам, обаче налага именно консултирането на тези енциклопедии, а не кликуване в Wikipedia. Най-често използваната в часовете форма на този тест е възстановката на събитие, описано от различна перспектива от двама автори или изграждането на портрет (например портрета на Гай Требаций Теста на основата на Ad familiares, VII книга или на Марк Аквилей Регул на основата на писмата на Плиний Млади). Примерният вариант, който следва тук, може да се разиграе на две нива – най-напред в час, без предварителна подготовка, а в продължението си – след справка с изданията на пълните текстове и с реални енциклопедии. Използвани са откъси от две писма – едното често цитирано и коментирано, другото – принадлежащо на автор, който рядко има шанса да попадне в ползрението и програмата на класика.

Двама автори от различни столетия са оставили в кореспонденцията си пространни описания на имененията си, които и днес са сред основните източници на информация за римската вила. Кой от двата текста е по-ранният? Идентифицирайте авторите и посочете какво е отношението между двете описания – отношение на imitatio или на aemulatio:

C1 Vitassem iam dudum ne viderer argutior, nisi proposuissem omnes angulos tecum epistula circumire. Neque enim verebar ne laboriosum esset legenti tibi, quod visenti non fuisset, praesertim cum interquiescere, si liberet, depositaque epistula quasi residere saepius posses. Praeterea indulsi amori meo; amo enim, quae maxima ex parte ipse incohavi aut incohata percolui. In summa — cur enim non aperiam tibi vel iudicium meum vel errorem? — primum ego officium scriptoris existimo, titulum suum legat atque identidem interroget se quid coeperit scribere, sciatque si materiae immoratur non esse longum, longissimum si aliquid accersit atque attrahit. Vides quot versibus Homerus, quot Vergilius arma hic Aeneae Achilles ille describat; brevis tamen uterque est quia facit quod instituit. Vides ut Aratus minutissima etiam sidera consecetur et colligat; modum tamen servat. Non enim excursus hic eius, sed opus ipsum est. Similiter nos ut ‘parva magnis’, cum totam villam oculis tuis subicere

conamur, si nihil inductum et quasi devium loquimur, non epistula quae describit sed villa quae describitur magna est.

C2 Sed non amplius moror, ne, si longior stilo terminus, relegendem te autumnus inveniat. proinde mihi tribue veniendi celeritatem (nam redeundi moram tibi ipse praestabis); daturus hinc veniam, quod brevitatem sibi debitam paulo scrupuliosior epistula excessit, dum totum ruris situm sollicita rimatur; quae tamen summovendi fastidii studio nec cuncta perstrinxit. quapropter bonus arbiter et artifex lector non paginam, quae spatia describit, sed villam, quae spatiosa describitur, grandem pronuntiabunt. vale.

Ключ: Второто писмо, разбира се, хронологически следва първото, както недвусмислено насочват характерната за куртоазния стил на образованата аристокрация от Късната античност честа употреба на герундия (*veniendi celeritatem, redeundi moram*), утвърденото вече некласическо значение на *relego, scrupulosus, rimor* и *grandis*, предпочитанието към не-класически тип клаузули. Първото писмо е на Плиний Млади, (Epist. V, 6) – известното описание на вилата на автора в Етрурия и нейните околности. Второто принадлежи на автора от V век, Сидоний Аполинарий (Epist. II, 2), който описва в покана до приятеля Домиций имението си в Авитакум, Оверн. Успоредният им прочит показва ясно вътрешно-жанрова приемственост. Макар Аполинарий никъде да не назовава името на своя предшественик, и макар прозата му да предлага една съвършено свободна и не по-малко виртуозна вариация по Плиниевата тема, в самия край на писмото той вплита цитат от завършека на Плиниевото описание, с който открехва завесата пред онзи втори и през цялото време известен на читателя план зад разходката в Авитакум: *quapropter bonus arbiter et artifex lector non paginam, quae spatia describit, sed villam, quae spatiosa describitur; grandem pronuntiabunt* препраща към *non epistula quae describit sed villa quae describitur magna est*. С фина игра между *magna* и *grandis* Аполинарий загатва с какво Плиниевата защита на пространното писмо е толкова важна за него – тя узаконява особената употреба на екфразата в епистоларния жанр, където описанието престава да бъде екскурс и заживява свой самостоятелен живот.

Пълният текст на двете писма ще даде много по-ясна картина на принципа на *aemulatio*, ако сравним обема на екфразата, последователността на пунктовете на виртуалната разходка, детайлите, показателни за доминиращите вкусове в аранжирането на интериора и откритото пространство, емоционалното и естетическо отношение към вещите,

материалите и пейзажа. Ако избраният фокус на упражнението е римската вила, могат да бъдат привлечени метричните писма на Хораций; писма 55. и 86. на Сенека – карикатурата на идеалното имение на Ватия и имението на Сципион; писмата на Симах, посветени на поддръжката и описанието на неговите вили. В такъв случай студентът няма да остане с идеята, че двете великолепни миниатюри – описанията на Лаврентинската вила и на имението в Етрурия на Плиний са изолирано литературно новаторство, а ще стигне сам до заключението, че топосът *genius loci* е експлоатиран по най-ефектен и пълен начин от епистоларния жанр.

С представените по-горе модели на преподаване и тестване на знанията на студента далеч не изчерпваме възможностите за приложение на античните епистоларни корпуси. Друг подобен вариант е например поставянето на въпроса писмо ли е изобщо цитираният текст и в каква степен функционира реално (и) като писмо (например частният случай с метричното писмо и поетологичните основания да бъде разпознато като такова). За тази задача могат да използват известното стихотворение (с. 50) на Катул, което би илюстрирало използването на минало време като част от римския епистоларен етикет; откъси от *Consolationes* и *Epistulae ad Lucilium* на Сенека като илюстрация на губещата се граница между утешение и писмо; *De tranquillitate animi*, който може да се разглежда като писмо-отговор на предхождащото го писмо на Серен; откъси от писмата на църковните отци, които поставят въпроса за комуникативната функция и адресата на текста, флукутиращ между проповедта и епистоларната форма; запазените от античността образци на “открито писмо” и частният случай с Релациите на Симах. Епистоларният жанр предлага рядката възможност за паралелен поглед към реалността на последните столетия на античността, от гледната точка на запазената обемна езическа и християнска епистоларна продукция.

Каква би била ползата от тези тестове?

Преди всичко, студентът ще преодолее инертността на обичайните си занимания с езика под формата на отмерен (по възможност до една по-близка граница) текст. Едва ли има друга дисциплина, в която толкова често да се мисли за необходимата самоподготовка в количествени измерения. Разнообразяването на моделите на изучаване на езика, насърчаването на студентите да се опитат да обхванат историята на езика в цялост би способствало да се прекрати тягостното калкулиране на увлекателния текст в брой глави или стихове, които трябва да бъдат подготвени за поредния час. Защото езикът започва едва там, където свършва това гранично занимание.